

Pranciškus Smuglevičius

Roman society visits the ruins of Titus thermae. 1775–1776

paper, ink, watercolour, 49 × 53.4 cm, 52.5 × 56.5 cm

In 2019, the collections of the LNMA were enriched with the addition of one very valuable exhibit – a watercolour created by Pranciškus Smuglevičius in 1775–1776, titled *Roman society visits the ruins of Titus thermae*. It shows the site of archaeological excavation work conducted in the 1770s by the Italian antique collector, art trader and publisher, L. Mirri – thermal bath ruins on the Esquiline Hill. The original watercolours by Smuglevičius for the album *Titus Thermae Ruins and Interior Paintings* are a great rarity. In the late 18th and 19th centuries, some were purchased by antique dealers from England and other

countries, while Smuglevičius gifted several watercolours to the Emperor of Russia Paul I in 1800. The appearance of *Roman society visits the ruins of Titus thermae* in the Lithuanian art market was an absolute sensation. Chemical and physical research was conducted in order to clarify the authenticity of the work and to ascertain its condition, any violation of the original painting work or signs of earlier restoration – it was found that the watercolour was in a good condition and that it is an original work by Smuglevičius.

Dalia Tarandaitė

Pranciškus Smuglevičius

Romos visuomenė lanko Tito termų griuvėsius. 1775–1776

Popierius, tušas, akvarelė;
49 × 53,4, 52,5 × 56,5 cm
LNDM, T-15920

2019 m. Lietuvos nacionalinio dailės muziejaus rinkinius papildė itin vertingas eksponatas – Pranciškaus Smuglevičiaus akvarelė „Romos visuomenė lanko Tito termų griuvėsius“, sukurta 1775–1776 m. Romoje, Lodovico Mirri'io rengiamo albumo „Tito Termų liekanos ir jų vidaus tapyba“ (*Vestigia delle Terme di Tito e loro interne pitture*) tituliniam lapui. Joje dailininkas pavaizdavo XVIII a. 8 dešimtmetyje italų antikvaro, prekiautojo meno kūrinių ir leidėjo L. Mirri'io vykdytų archeologinių kasinėjimų vietą – termų griuvėsius ant Eskvilino kalvos.

Anuomet manyta, kad tiek akvarelėje pavaizduoti griuvėsiai, tiek po jais esantys

freskomis dekoruoti kambariai yra antikinių Tito termų (viešų pirčių) liekanos. Vėliau paaiškėjo, kad po žeme yra daug didingesnis objektas – imperatoriaus Nerono rūmų, kurie dar žinomi kaip „Aukso namai“ (*Domus Aurea*) dėl jų dekorui gausiai naudoto aukso, liekanos. Vieni brangiausių ir prašmatniausių rūmų visoje imperijoje buvo pastatyti po didžiojo 64 m. Romos gaisro, o po Nerono savižudybės sulyginti su žeme. Didžiulė teritorija, kurią anksčiau užėmė „Aukso namai“, labai greitai buvo užstatyta kitais pastatais: dirbtinio ežero vietoje 70–80 m. iškilo Flavijų amfiteatras (Koliziejus), 81 m. ant Eskvilino kalvos buvo pastatytos Tito termos, kaip manoma, panaudojant Nerono „Aukso namų“ termų fragmentus, 104–105 m. prie jų pristatytos daug didesnės Trajano termos, o 121–141 m. vietoje, kurioje buvo rūmų komplekso portikas, iškilo Veneros ir Romos šventykla. Paradoksalu,

<
Pranciškus Smuglevičius
(1745–1807). Romos
visuomenė lanko Tito termų
griuvėsius. Roma, 1775–1776
Popierius, tušas, akvarelė;
49 × 53,4, 52,5 × 56,5 cm
LNDM, T-15920
Skaitmenino
Mindaugas Česlikauskas

1
Eksedra – pusapvalė niša,
susirinkimų ir pokalbių vieta.

2
„Antichità“, *Antologia
Romana*, 1775, Nr. XLIV,
p. 350.

bet tai, kad „Aukso namai“ atsidūrė po žeme, padėjo išlikti jų sienų tapybai. Jai skirtą albumą ir pasiryžo išleisti L. Mirri'is.

Šiandieninėmis žiniomis, ne Tito termoms priklauso ir P. Smuglevičiaus akvarelėje pavaizduoti griuvėsiai. Viduramžiais ir Renesanso epochoje teisingai vadinti Trajano termomis (*Thermae Traiani*), XVI a. pabaigoje šie griuvėsiai buvo supainioti su netoliese esančiomis Tito termomis ir tapo žinomi Tito termų (*Thermae Titiani*) pavadinimu. Kaip Tito termos jie buvo pateikti ir 1759 m. pasirodžiusiame Giovanni'io Battistos Piranesi'io leidinyje „Romos senienos“ (*Le Antichità Romane*, t. 1, il. XXVIII). Suabejota, ar Trajano termos apskritai kada nors egzistavo kaip savarankiška struktūra. Tik XIX a. pabaigoje archeologui Rodolfo Lanciani'ui pavyko išnarplioti painiavą ir Trajano termas išskirti kaip atskirą, daug didesnę nei Tito termos, kompleksą. Beje, XVIII a. 8 dešimtmetyje, kai L. Mirri'is vykdė kasinėjimus, antžeminė Tito termų griuvėsių dalis buvo jau beveik visiškai sunykusi. O Trajano termų griuvėsiai, taip pat ir P. Smuglevičiaus akvarelėje pavaizduota eksedra¹, tebestovi iki šiol.

Apie ant Eskvilino kalvos po griuvėsiais esančius puikiomis freskomis dekoruotus kambarius žinota nuo XVI a. pradžios (pasakojama, kad jų atradėjas per nelaimingą atsitikimą įkrito į vieną iš požeminių ertmių). Popiežiaus Leono X laikais žvakių ir fakelų šviesoje šiuos kambarius, tada vadintus grotomis (it. *la grotta*), tyrinėjo Rafaelis ir jo mokinys Giovanni'is da Udine, jų pavyzdžiu grotosko (it. *grottesco*) motyvais ėmę dekoruoti Renesanso epochos pastatų interjerus (Popiežiaus Leono X lodžijos ir Kardinolo Bibbieno mažojo šildomo kambario dekoras Vatikano rūmuose, Šventojo Angelo pilies bei *Villa Madama* freskos ir kt.). Todėl nenuostabu, kad 1774 m. gruodžio mėnesį L. Mirri'io pradėti Eskviliono kalvos archeologiniai kasinėjimai sulaukė didžiulio visuomenės susidomėjimo.

1775 m. balandį leidinyje „Antologia Romana“ pasirodė straipsnis, kuriame buvo detalai aprašyti keturi atkasti kambariai, kuriuos meno mėgėjai jau turėjo progą aplankyti. Straipsnyje nurodoma, kad kambarių skliautus ir sienas puošė ornamentiniai stiuko lipdiniai ir freskos, o antikos dievus vaizduojančios figūrinės kompozicijos viename kambaryje buvo pavaizduotos juodame fone, kitame – geltoname,

trečiame – raudoname, o ketvirtame – balta-
me². Paminėjęs, kad atkastose patalpose tamsu
ir išlikusią puošybą sunku žiūrėti, straipsnio
autorius pasidžiaugė L. Mirri'io iniciatyva išleisti
spalvotą stiuکو lipidinių ir freskų albumą, kuris
meno mėgėjams leis geriau pažinti kamba-
rių dekorą. Autorius paminėjo ir dailininkus,
kuriuos L. Mirri'is pasitelkė albumui parengti –
italų architektą Vincenzo Brenną ir italų raižy-
toją Marco Carloni'į³. Apie P. Smuglevičių jis
kažkodėl neužsiminė. Belieka spėlioti, ar apie jo
dalyvavimą albumo rengime straipsnio autorius
paprasčiausiai nežinojo, ar šis faktas jam pasi-
rodė nereikšmingas (P. Smuglevičiaus vardas
Romoje tada dar nebuvo plačiau žinomas), ar
P. Smuglevičius į L. Mirri'io projektą įsitraukė
vėliau, jau po šios publikacijos pasirodymo.

L. Mirri'io vadovaujami archeologiniai
kasinėjimai truko iki 1776 m. kovo. Iš viso buvo
atkasta 16 žemėmis ir šiukšlėmis užverstų
kambarių. P. Smuglevičius su V. Brenna albu-
mui nupiešė 60 piešinių (34 P. Smuglevičius
nupiešė vienas, 20 – kartu su V. Brenna, 5 nu-
piešė V. Brenna), kuriuos oforto technika išraižė
M. Carloni'is. Freskas kopijuoti dailininkams
teko prietemoje, lempų šviesoje, savo nuožiūra
atkuriant sunykusias vietas.

Lygiagrečiai buvo rengiama brangi spalvo-
ta ir nespalvota albumo versijos. Spalvotajai
skirtose graviūrose apsiribota kontūriniais
piešiniais, kurie vėliau turėjo būti kruopščiai
nuspalvinti akvarele ir guašu. Nespalvotos
versijos graviūrose figūros buvo detalai mode-
liuojamos štrichais, išryškinant apimtis, detales.
Pirmieji kontūriniai raižiniai buvo atspausdinti ir
spalvinami 1776 m. pradžioje. Tų metų vasario-
kovo mėnesiais jie buvo eksponuojami Vatikano
rūmuose. Popiežius Pijus VI, garsėjęs kaip
meno mylėtojas ir globėjas, parodoje praleido
net porą valandų. Su dideliu susidomėjimu jis
apžiūrėjo kūrinius ir gerai įvertino menininkų
darbą. Romos laikraštis „Diario ordinario“ rašė,
kad parodą gausiai lankė Romos aukštuomenė,
meno ir senienų mylėtojai, garbūs profesoriai⁴.
Be spalvotos ir nespalvotos albumo versijų
bei pavienių grafikos lakštų (juos buvo galima
įsigyti ir atskirai), kaip atskira knyga buvo iš-
leistas abato Giuseppe'ės Carletti'io parengtas
albumo graviūrų komentaras „Senieji Tito termų
kambariai ir jų tapyba“ (*Le antiche Camere
delle Terme di Tito e le loro Pitture*), kurį 1776 m.
rudenį entuziastingai pristatė Romos spauda⁵.

Dabar pirmojo leidimo albumai, kurių
ilustracijos nuspalvintos akvarele ir guašu, yra
labai reti. Jų egzemplioriai saugomi Varšuvos
nacionaliniame muziejuje, Albertinos grafikos
rinkiniuose Vienoje, Vindzoro pilyje, Valstybi-
niame Ermitaže Sankt Peterburge ir kt. Meno
rinkoje dažniau pasitaiko nespalvotų albumo
variantų – 2020 m. vieną iš jų įsigijo ir Lietuvos
nacionalinis dailės muziejus. Originalios albu-
mui „Tito Termų liekanos ir jų vidaus tapyba“
P. Smuglevičiaus sukurtos akvarelės yra tikra
retenybė. XVIII a. pab.–XIX a. dalį jų Romoje
nupirko anglų ir kitų šalių antikvarai, keletą
akvarelių 1800 m. P. Smuglevičius padova-
nojo Rusijos imperatoriui Povilui I. Akvarelės
„Romos visuomenė lanko Tito termų griuvė-
sius“ pasirodymas Lietuvos meno rinkoje tapo
tikra sensacija. Nuoširdžiai dėkojame „Vilniaus
aukciono“ rengėjams, sudariusiems palankias
sąlygas, kad šis kūrinys patektų į valstybinius
Lietuvos rinkinius.

Siekiant įsitikinti kūrinio autentiškumu,
išsiaiškinti jo būklę, galimus autorinės tapy-
bos pažeidimus ir ankstesnius restauravimus,
buvo atlikti cheminiai ir fizikiniai akvarelės
tyrimai (cheminius tyrimus atliko Prano Gudyno
restauravimo centro restauratorės technologės
dr. Jurga Bagdzevičienė ir Rūta Butkevičiūtė,
fizikinius – MB „Meno kūrinių tyrimai“ restau-
ravimo technologas Rapolas Vedrickas). Buvo
nustatyta, kad akvarelės būklė gera: kūrinys,
prieš patekdamas į rinką, buvo laikomas gero-
mis sąlygomis. Akvarelės pagrindui naudotas
veržė⁶ popierius pagamintas iš skudurų masės,
kurio sudėtyje dominuoja linų plaušai. Tapyta
labai plonu dažų sluoksniu, o smulkios detalės
(pvz., žmonių figūros) – plunksnele juodu tušu.
Raudonų dažų nuo centrinės figūros rūbo
sudėtyje aptikta cinoberio pigmento, mėlynų
dažų, kuriais nutapytas greta esančios figūros
rūbas ir augmenija, – Berlyno mėlynojo pi-
gmento. Pirminis autoriaus piešinys atspindėtų
infraraudonųjų spindulių nuotraukoje šiek tiek
įžiūrimas tik figūrų tapyboje, kitur jo nematyti.
Ultravioletiniuose spinduliuose išryškėjusios
akvarelės restauravimo žymės (smulkūs po-
pieriaus mechaninių pažeidimų atstatymai ir
negausus restauracinis retušas) neturi įtakos
tapybos sluoksnio autentiškumui.

Tai, kad akvarelė yra P. Smuglevičiaus
originalas, vertė manyti ir kūrinio proveniencija.
XIX a. ši akvarelė buvo iš Prahos kilusio žymaus

3
Ibid., p. 352.

4
Janonienė R., „Pranciškus
Smuglevičius Romoje“, *Po
Italijos saule. XVIII a.–XX a.
pirmos pusės Lietuvos
dailininkai Italijoje*, t. 1, Vilnius:
Lietuvos dailės muziejus,
2019, p. 40.

5
Ibid.
6
Veržė [pranc. *vergé*] –
popierius, turintis į
vandenį klusius panašų
raštą–tinklėlį, kurį sudaro dvi
susikertančių lygiagrečių
linijų poros.

kolekcininko, archeologo, prekeivio meno kūrinių, kurį laiką vadovavusio Romos Antikinės skulptūros muziejui (*Museo Barracco di Scultura Antica*), dr. Ludwigo Pollako (1868–1943) kolekcijoje. Nugarinėje pusėje išliko antspaudas su šio kolekcininko inicialais (Dr. L. P.) ir tekstas vokiečių kalba, tikriausiai užrašytas jo paties: „*signiert Franz Smuglewicz (1745-1807) ca 1780 aus Polen [...] Gouache für den Kupferstich in Rom 1763-85*“. Vėliau kūrinys pateko į JAV ambasadoriaus Italijoje George'o Wrenno rinkinius Aikene (Pietų Kalifornija), o nuo 1978 m. buvo saugomas privačioje kolekcijoje, kurios savininkas 2019 m. nutarė akvarelę parduoti.

Palyginus P. Smuglevičiaus akvarelę su G. B. Piranesi'io graviūromis, galima teigti, kad dailininkas gana tiksliai perteikė tikrovišką griuvėsių vaizdą. Tačiau kitaip nei italų dailininkas, jis pavaizdavo ne visą termų kompleksą, o jo fragmentą – vieną dviaukštę eksedrą (G. B. Piranesi'io graviūroje jų yra trys) ir dalį arkomis suskaidyto vienaukščio koridoriaus. Albumo tituliniam lapui pasirinktoje kompozicijoje monumentalių griuvėsių fone P. Smuglevičius įamžino istorinį įvykį – Romos publikos apsilankymą kasinėjimų teritorijoje 1775 m., prieš šv. Velykas, kai net dvi dienas atkasti kambariai buvo atviri lankytojams, nes daugybė žmonių

norėjo juos pamatyti. Pirmame plane, beveik centre, pavaizduoti keturi vyrai, apžiūrinėjantys tapyba dekoruotą architektūros fragmentą. Manytina, kad tai grupinis portretas. Pro lupą freską apžiūrinėjantis juodai apsirengęs kunigas turėtų būti albumo mokslinio komentaro autorius G. Carletti'is, kiti trys vyrai – albumo piešinių autoriai P. Smuglevičius ir V. Brenna bei albumo leidėjas L. Mirri'is. Į dešinę nuo šios grupės, taip pat pirmame plane, pavaizduotas masyvus akmens luitas, ant kurio didžiosiomis raidėmis užrašytas albumo pavadinimas: VESTIGIA DELLE TERME DI TITO E LORO INTERNE PITTVRE. Po vaizdu, lapo centre, įkomponuotas dailininko parašas: *Francesco Smuglewicz Pitt[ore] Po[lacco] Disegnò* (skliaustuose įrašyti užrašo fragmentai išsitrainę).

M. Carloni'io raižinys tiksliai atkartoja P. Smuglevičiaus akvarelės kompoziciją. Vienintelis ryškesnis skirtumas – keturių pirmojo plano vyrų apžiūrinėjamo architektūros fragmento freskos kompozicija. Graviūroje šiame fragmente matyti daugiau moters figūros, kitaip plaikstosi jos šalis, o luito kampe pavaizduota kaukė pasukta horizontaliai, o ne vertikaliai, kaip akvarelėje.

Dalia Tarandaitė